

Samen werken aan de opbouw van woordkennis

Met woorden in de weer

In een nieuw programma voor woordenschatuitbreiding staat niet het boek of de methode centraal, maar de leerkracht en de leerlingen. Met de gestructureerde aanpak die in elke situatie en bij alle onderwijsactiviteiten in te passen is, kan de opbouw van woordkennis een routine worden in elke klassensituatie. Woorden leren wordt leuk, zichtbaar en haalbaar gemaakt.

In de school zijn leerkrachten en leerlingen continu met woorden in de weer: in alle klassen, bij alle activiteiten. Duizenden woorden passeren dagelijks de revue. Gesproken woorden, geschreven woorden, woorden die verwijzen, een uitleg inhouden, een mening of gevoel uitdrukken en vele andere toepassingen. Het zijn de woorden die centraal staan bij het communiceren en bij het leren. Altijd heb je woorden nodig: om te begrijpen wat er verteld wordt, om mee te kunnen praten, om een tekst uit het boek te kunnen volgen, om de opgave uit het rekenboek te snappen en de uitleg te bevatten. Woordkennis is een voorwaarde voor succes op school. En tegelijkertijd is de school de plek waar ook veel nieuwe woorden (aan)geleerd worden. Niet alleen als 'taal' op het rooster staat, maar in

allerlei mogelijke onderwijsleersituaties. Leerlingen met een geringe woordkennis, die minder goed hun woordje kunnen doen, dreigen (als je de zaak op z'n beloop laat) steeds verder achterop te raken. Onderzoeken wijzen telkens uit dat scores van leerlingen op een woordenschattoets sterk samenhangen met hun schoolcijfers. Dat is voor leerkrachten geen verrassende

Voorbeeld

- Kleur de plaatjes van de dieren die een staart hebben blauw
- Zet de woorden op de juiste plaats
- Zoek de tegenstellingen bij elkaar
- Maak bij de volgende woorden een mooi zinnetje

Hier wordt woordkennis verondersteld, niet aangebracht en in de handleiding voor de leerkracht lezen we dan: 'Bespreek de moeilijke woorden'.

uitkomst: in een klas vol verschillende kinderen, kun je al gauw zien hoe woordkennis en leerresultaten elkaar beïnvloeden. Het ligt voor de hand om keihard in de weer te gaan met al die woorden.

Woorden in alle vakken

De vraag is alleen hoe. In de taaldidactiek heeft het onderdeel woordenschatuitbreiding de laatste jaren meer en meer aandacht gekregen. Dat was hard nodig. In een onderzoek van tien jaar geleden (Verhallen, 1991) rapporteerden leerkrachten dat ze voor woordenschatonderwijs vooral teruggrepen op de lesjes van de taalmethode. Het ging om aparte activiteiten en/of losse oefeningen, vooral toetsend van aard, die weinig bijdroegen aan systematische ontwikkeling van de woordenschat.

Aan de andere kant meldden de leerkrachten dat ze de hele dag allerlei woorden aan leerlingen moesten uitleggen: een soort dweilen met de kraan open, want dit bleek weinig effect te hebben. Nu, tien jaar later, zijn er nieuwe methodes en materialen, waarin woordenschat een duidelijker plaats heeft gekregen, maar het is bij lange na niet genoeg. Woordenschat dient niet apart op het rooster te staan, gescheiden van andere spel- en leeractiviteiten; overal worden woorden gebruikt en hier heeft de leerkracht prachtige kansen voor woordenschatuitbreiding. Van elke willekeurige les of klassenactiviteit kunnen leerkrachten een rijke 'woordleersituatie' maken. Dat betekent dat we het perspectief verschuiven van de methode naar leerkrachtvaardigheid.

De kracht van de leerkracht

Met dit voor ogen werd vier jaar geleden het Plusproject woordenschat gestart. Het Expertise-centrum NT2 van de Pabo Haarlem ging samen met leerkrachten

aan het werk om moderne woordenschatdidactieken naar de concrete onderwijspraktijk te vertalen. De aandacht ging naar het ontwikkelen van instrumenten en een trainingstraject, zodat leerkrachten zelf het heft in handen konden nemen bij de verbetering van hun woordenschatonderwijs. Niet nog meer leer-materialen, lesboekjes en programma's in de kast, maar een eigen doelgerichte aanpak van woordenschatuitbreiding in de klas. Het accent werd gelegd op haalbaarheid, zowel voor de leerkracht als voor de kinderen. Geen frustratie maar prestatie.

In aansluiting op het model van de 4-takt (met aandacht voor voorbereiden, semantiseren, consolideren en controleren (zie Verhallen & Verhallen, 1994) blijkt dat de knelpunten vooral liggen in de kern: het semantiseren en consolideren. Op die vaardigheden is in de nieuwe aanpak het accent gelegd. Om te beginnen leren leerkrachten niet meer werken met losse woorden, maar met hele woordclusters, waarin betekenisverbanden voor kinderen helder worden gemaakt. Vervolgens biedt het instrument van 'de drie uitjes' houvast bij het semantiseren.

De drie uitjes

Het gaat om uitleggen, uitbeelden en uitbreiden. Het uitje van uitbeelden is relatief eenvoudig bij concrete woorden, maar de betekenissen van een abstract woord kunnen ook worden uitbeeld; de kunst is dan een situatie te creëren waarin betekenissen zichtbaar worden (bijvoorbeeld de betekenis van 'ontmoeten'

is abstract maar kan worden uitgebeeld in een doe-alsof-situatie). Aan de uitbeelding wordt tegelijkertijd de uitleg gekoppeld en de uitbreiding resulteert in versnelling van woordenschatopbouw (bijvoorbeeld bij het startwoord 'ontmoeten' worden in de semantisering de uitbreidingswoorden 'een kennis', 'onverwacht' en 'tegenkomen' in één keer meegenomen). De drie uitjes helpen leerkrachten elk woordcluster kort en krachtig te semantiseren en de betekenissen helder te maken voor de kinderen.

De leerkracht geeft een korte, krachtige uitleg die de kinderen zich 'eigen maken' door de woorden bij hun eigen woordenschat te laten aansluiten. Na de uitleg met behulp van de drie uitjes komen namelijk de woordwebben, de woordtrappen, de woordkasten of de woordparachutes. Dat zijn middelen om samen met de kinderen betekenisverbindingen rondom het startwoord te verkennen. Alle leerlingen kunnen nu meedoen en bij het woordweb de relaties noemen die bij de uitjes naar voren zijn gebracht (tijd, duren, minuut, uur, seconde). Maar ook kunnen ze vanuit hun eigen ervaringen betekenisrelaties leggen met andere woorden (tijd, dag,

jaar, vakantietijd). Hier krijgt de interactieve benadering van woordenschatonderwijs een duidelijke vorm, maar wel zodanig dat alle kinderen kunnen meedoen. Er komt een woordweb op het bord of in het schrift te staan.

Maar het kan ook anders. In variatie op de woordwebben worden woordkasten, woordtrappen en woordparachutes geïntroduceerd. Dit zijn hulpmiddelen om de betekenisrelaties tussen woorden meer gestructureerd in beeld te brengen. Dit helpt leerlingen woorden in logisch verband op te slaan in hun eigen woordenschat. Zo'n woordweb (in de onderbouw: beeldwebben), woordparachuutje of woordtrappetje kan in de klas blijven hangen, klaar voor de consolidering. Om als leerkracht goed te kunnen consolideren, moet je een heel repertoire aan werkvormen achter de hand hebben. Die worden ingezet tot alle kinderen de woorden kennen. Belangrijk zijn de zogenoemde 3-minuten activiteiten, waarbij heel kort maar krachtig de woorden worden ingeoeffend.

Willen, weten, kunnen en doen

De aanpak is zo eenvoudig mogelijk gehouden en beschreven in een praktijkboek, waarmee leerkrachten direct aan de slag kunnen (Van den Nulft & Verhallen, 2002). De structuur is vanuit de leerkracht gedacht: er moeten vier stappen worden genomen om tot verandering te komen.

Eerst en bovenal moet je heel graag willen. De argumenten om in alle vakken te gaan werken aan woordenschat, moet je helder voor ogen krijgen. Het spreek-

Een leerkracht weet van andere jaren dat 'tijd' en 'duren' ingewikkelde begrippen zijn en dat tijdsommen daardoor voor bepaalde kinderen moeilijk zijn. Daarom semantiseert ze het woordcluster 'tijd-duren-minuut-seconde-uur' met de drie uitjes: Kijk, ik heb hier een klokje. Een klok geeft de tijd aan (uitbeelden/uitleggen). Zullen we eens kijken hoe lang 1 minuut duurt? (uitbeelden/uitleggen). Sst, en ze volgt met haar vinger geconcentreerd de draaiende secondewijzer (uitbeelden). Een minuut duurt een korte tijd. Een minuut duurt 60 seconden (wachten, wijzen en tellen). Een uur duurt langere tijd (aanwijzen op klok: uitbeelden, uitleggen, uitbreiden). Een uur... daar kunnen we niet op wachten, dat duurt te lang.

woord 'Waar een wil is, is een weg' geeft een erg simplistische voorstelling van zaken. Je moet naast willen, ook weten, kunnen en doen.

Een leerkracht moet weten hoe kinderen woorden leren en hoe woorden het beste onderwezen kunnen worden (vgl. Verhallen & Verhallen, 1994). Om dan daadwerkelijk effectief woordenschatonderwijs te kunnen geven, is oefening noodzakelijk. Je moet oefenen om een snelle en verantwoorde selectie te kunnen maken uit al die honderden woorden die per dag in de klas aan de orde zijn en bij die selectie moeten direct woordclusters gemaakt worden. Je moet de 4-takt in de vingers krijgen en routine opbouwen in het toepassen van de aanpak van de drie uitjes. En dan uiteindelijk gaat het om het doen: de systematische toepassing van het geleerde in de eigen lespraktijk. Een volle klas, gebrek aan tijd, een veel te druk programma: het kan er allemaal tussen komen. Met een simpel stappenplan kun je zelf leren hoe je ruimte kunt creëren in je eigen groep. Deze aanpak blijkt goed te werken bij zowel individuele leerkrachten als bij

Kinderen die de woorden berg en uitbarsten kennen, zullen een les over vulkanen en lava beter kunnen volgen. Zij kunnen actief deelnemen aan het inleidende gesprekje om voorkennis te activeren, zijn op één lijn met de leerkracht en kunnen de uitleg van de leerkracht of de te lezen tekst uit het schoolboek beter bevatten. Aan het eind van de les hebben ze nieuw geïntroduceerde woorden zoals lava, vulkanen, stromen en bedolven makkelijker begrepen. Zij hebben hun woordkennis ingezet om nieuwe woordbetekenissen te leren. Aan de bekende woorden hebben ze nieuwe woorden toegevoegd. De leerlingen die over minder woordkennis beschikken, zullen de uitleg echter niet zo goed snappen. Zij kunnen de nieuw aangeboden woorden minder makkelijk begrijpen. Deze kinderen steken door een onvoldoende woordenschat minder van de les op en leren minder woorden bij.

schoolteams. In een gezamenlijke training doorlopen collega's samen hetzelfde traject waarin het ontwikkelen van 'teamspirit' gekoppeld is aan het geven van goed woordenschatonderwijs. Het enthousias-

me van collega's én de kinderen zorgt ervoor dat schoolteams de allerlaatste stap maken in de aanpak: blijven doen!

Inzetten op woordenschatonderwijs

Woordenschatonderwijs valt onder Basic Teaching: het is niet langer een apart vak op het rooster; het wordt een rode draad door alle vakken. Kinderen ontwikkelen voldoende (schoolse) woordkennis om mee te kunnen praten, mee te kunnen denken en mee te kunnen doen. En de leerkracht? De leerkracht gaat steeds meer vertrouwen op de eigen inbreng: legt woorden uit waar dat nodig is, maakt lesjes in bestaande methodes geschikt voor alle kinderen en creëert waar nodig zijn eigen onderwijs samen met en voor de individuele leerlingen in zijn specifieke klas.

Marianne Verhallen
Dirkje van den Nulft

De auteurs zijn docenten bij het Expertisecentrum NT2 van de Pabo Hogeschool Haarlem.

(Met toestemming overgenomen uit JSW mei 2002)

literatuur

- Nulft, D. van den en M. Verhallen (2002). Met woorden in de weer: Praktijkboek voor het basisonderwijs. Coutinho, Bussum.
- Verhallen, M. en S. Verhallen (1994). Woorden leren, woorden onderwijzen. CPS, Hoevelaken.

De viertakt

Voorbewerken

De kinderen bij het onderwerp van de les en/of de aan te leren woorden betrekken.

Bij het voorbewerken maken we de leerlingen betrokken bij de context waarin de woorden naar voren komen. Tegelijk wordt dat deel van het netwerk van de woordenschat van kinderen geactiveerd, waarbij de nieuw te leren woorden worden aangehaakt aan ervaringen en andere woorden.

Semantiseren

De betekenis van woorden uitleggen.

Bij semantiseren bied je nieuw te leren woorden in clusters aan en maak je de woordbetekenissen en woordrelaties duidelijk door de drie uitjes: uitleggen, uitbeelden en uitbreiden.

Consolideren

Het inslijpen van de woorden en de betekenissen in het geheugen.

Bij het consolideren worden woorden en de behandelde betekenissen ingeoeffend. De leerlingen moeten de betekenissen van woorden niet alleen begrijpen, ze moeten deze woorden en hun bijbehorende betekenissen ook onthouden.

Controleren

Het nagaan of het woorden met de behandelde betekenissen verworven zijn.

Om te weten of de kinderen de woorden ook werkelijk onthouden hebben, moet de leerkracht later het ingeoeffende woord terugvragen. Controleren is nagaan of het woorden en de behandelde betekenissen verworven zijn.